

HORVÁTH BARNA
A SZOCIOLÓGIA ELEMEI*

---

* Az Országos Szociálpolitikai Intézet tanfolyamán tartott előadás.

1. A szociológia problematikája

A szociológia vagy társadalomelmélet, szemben az *egyes különös* társadalomtudományokkal, — amilyenek pl. a közgazdaságtan vagy a jogtudomány, — a *legáltalánosabb* társadalomtudomány. A legáltalánosabb kérdések pedig, amelyeket a társadalomra vonatkozólag felvethetünk: *változásának, helyességének és fogalmának* a kérdései.

Nyilvánvaló, hogy az egyes különös társadalmi tudományok, ép kutatási területüknek határoltóságánál fogva, az *egész* társadalom *általános* törvényszerűségeinek áttekintésére nem terjeszkedhetnek ki. De nyilvánvaló ebből az is, hogy ezeknek a társadalmi rész tudományoknak az eredményei összehangolásra és kölcsönös kiigazításra szorulnak, amelyet csakis a társadalom *egészét* áttekintő tudomány, a szociológia végezhet el.

Mióta Comte a társadalomelméletet szociológiának nevezte el, és a már az ókor óta különösen a jog és az állam elméletével kapcsolatban végzett társadalomelméleti kutatásnak új programot adott, a naturalista kauzális-explikatív szociológia hívei csakis a társadalom *okozatos* összefüggéseinek kutatását hajlandók szociológiának tekinteni. A szociológiai *naturalizmus* az *okozatos változás* elméletére szorítja a szociológiát, mert hiszen minden naturalizmus veleje az a tétel, hogy a természet törvényei kimerítik a világ törvényszerűségét. Természetes tehát, hogy a naturalista szociológia a társadalom helyességének és fogalmának a kutatását nem ismerheti el egyáltalában tudományos problémának.

A szellemtudományi irányzatú szociológia hívei ellenben, akik belátják, hogy a társadalom nem egyszerűen természet, hanem természeti tényeknek értéktartalmakkal, értékkepzetek-

kel való eszmei kapcsolata, értémerőkön kiválogatott természet, célokra vonatkoztatott eszközök és eszközökhöz igazodó célok világa, teljesen következtetlenül járnak el, ha a társadalom helyességének a problémáját a szociológiából kizárják. Hiszen ha igaz az, hogy a társadalom nem egyszerűen természet, akkor az okozatos természettudományi módszerrel sohasem magának a társadalomnak, hanem mindig csupán elemei *egyik osztályának* a törvényszerűségeit lehet felkutatni.

Ebből mindjárt azt a fontos következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalom változása, feltéve, hogy a társadalom nem egyszerűen természet, nem is egyszerűen okozatos változás, hanem ez utóbbi annak csupán egyik eleme vagy színárnyalata. Pontosan szólva továbbá, a társadalomnak nem is lehet okozatos lételmélete, hanem csupán a társadalom okozatos tényelemeinek van lételmélete. Mindezt úgy is kifejezhetjük, hogy a szociológia nem természettudomány, hanem a természettudomány a szociológiának csak egyik eleme.

Bármennyire korlátozzuk is azonban a naturalista szociológia túlméretezett igényeit, mégis hangsúlyozni kell, hogy a szociológia egyik eleme igenis okozatos természettudomány. A szociológiát, feltéve mindig, hogy a társadalom nem pusztán természet, úgy kell összeállítani a természettudomány és az érték tudomány elemeiből. Mert azt a nézetet sem lehetne elfogadni, mintha a szociológia merő érték tan, axiológia vagy normalogika lehetne. A társadalmi helyesség sem a tiszta érték, hanem csupán az okozatos szükségességnek alávetett tényeken megpillantható érték, a teljesítőképesség, az értékpozitivitás kérdése. Ha a társadalom teljesítőképességére nem tekintve, a valóság talajától elrugaszkodva, légüres térben keresi eszményeit az idealisztikus társadalomfilozófia vagy társadalommetafizika, akkor a társadalom törvényszerűségeihez nem juthat el. Mert ha igaz is, hogy a nagy természetjogászok, sőt a nagy utópisták műveiből is több szociológiát tanulhatunk, mint sok szociológiai tankönyvből, ennek az a magyarázata, hogy a természetjogászok és utópisták mesterséges konstrukciói között sok érdekes gondolat kísérlet is található a társadalmi változás egyes feltételezett elemeinek az elszigetelt vizsgálatára, amely kísérletek nem egy esetben tanulságosan szemléltetik a társadalmi változás feltételeit. Mégis elmondhat-

juk, hogy a társadalomelmélet meddőségének egészen Comte-ig az uralkodó értékszempont, Comte óta pedig az uralkodó kauzális szempont a magyarázata. Az értéktudomány is csak egyik eleme a szociológiának.

Ismétlem, hogy e következtetéseknek az az előfeltétele, hogy a társadalom nem pusztán természet és nem is pusztán érték. Ha ez az előfeltevés megáll, akkor megáll az a következtetés is, hogy a szociológiát a természettudomány és az értéktudomány elemeiből kell összeállítani. Módszertani kérdés, hogy hogyan? A módszertisztaság elve kizárja, hogy a kettőt összevegyítsük, hogy okozatot másra, mint okra, értéket másra, mint értékre visszavezethessünk. Az okozatos soroknak és az axiológiai soroknak egymástól függetlenül, különböző dimenziókban vagy síkokon kell futniuk. Kauzális és axiológiai sorok kapcsolatáról legfeljebb abban az értelemben lehet szó, hogy mintegy egymás síkjára fényképezzük őket. Tényleg ezt tesszük, amikor megmondjuk, hogy valamely ember vagy közösség adott esetben hogyan fog viselkedni és hogyan kell viselkednie. Tekintetbe vesszünk ténybeli adottságokat, okozatos szükségességeket és elvégezzük azokat az értékeléseket, amelyekről feltételezzük, hogy azok alapján következik be a kérdéses magatartás. Tudjuk, hogy bizonyos mértékig okozatosan adva van, hogy milyen lesz az idegen magatartást kiváltó értékelés, de tudjuk azt is, hogy az okozatos adottságok körén belül az értékelés egyedül az érvényesség szempontjaihoz igazodhatik. E körön belül az utánaértékelést mi is csak a mérő érvényesség szempontjai szerint végezhetjük. A kalkulus eredményében bizunk, noha tudjuk, hogy bekövetkezése sem okozatosan nem szükségszerű, sem axiológiailag nem tagadhatatlan. Az okok és értékelvek alanyi kapcsolatának *általánossága* (az alanyok széles körében való állandósága) pótolja számunkra a kauzális és az axiológiai sorok hiányait. Így kalkulálunk, amikor megmondjuk, hogy a neki felajánlott 1.000 P ajándékot az emberek többsége elfogadja vagy visszautasítja-e, vagy hogy a gazdasági szükségletkielégítés rovására is keresi-e a művészi élvezeteket.

A társadalmi változás ezek szerint részben okok, részben értékelvek következménye, okozat és értékkelvetkezmény eszmei kapcsolata. Azt a módszert, amely a tisztán szétválasztott

kauzális és axiológiai sorok egy megadott szkéma szerinti gondolati kapcsolatának módosulásait mintegy a szkéma optikai keresőjének mezőjében figyelni, egybevető vagy szinoptikus módszernek nevezem.

A szinoptikus módszer bevezetése a szociológia problematikáját is érinti. Ha a társadalom változása csak részben kauzális, részben pedig axiológiai feltételek következménye, akkor a változás problémája részben már a helyesség kérdése is. A társadalmi változás minden esetben egyuttal értékpozitíválódás, és ép ez utóbbi a helyesség kérdése. Ha így helyességen a pozitív értékességet értjük, az értékminőségnek és mennyiségnek tényeken való megpillantását, akkor viszont a helyesség oldaláról is megtaláljuk a kapcsolatot a változással. A helyesség alapja csak érték, de kiváltó feltétele csak tény lehet, a helyesség tehát axiológiai és kauzális változás találkozása szemléletünkben. Helyesség az, ha valamit okokból és egyuttal elvekből következőnek látunk; változás pedig, az értékelt tények és a pozitív értékek világában, amelybe a társadalom is tartozik, ugyancsak az okokból és egyuttal elvekből való következés.

Bármily tisztán és élesen szétválasztjuk is a tények és az értékek síkjait, mihelyt bár módszertiszta gondolati kapcsolatuknak, az értékelt tények és a pozitív értékek birodalmának határai között mozgunk, a változás és a helyesség problémái egymásnak mintegy a helyére lépnek. Ha mégis különválasztjuk őket, egymáson belül megismétlődnek. Szétválasztásuknak csak annyiban van indokoltsága, amennyiben a változás elmélete alkalmat ad az okozatos lételemek, a helyesség elmélete pedig az értékelemek beható vizsgálatára.

A társadalom fogalma voltaképpen csak törvényszerűségeinek rövid fogalmi képletbe foglalása lehet. A társadalom fogalmát azzal világíthatja át teljesen a társadalomlogika, ha logikailag teljesen kiilemzi, elemeire szétbontja és azokból teljesen áttetszően újra felépíteni képes. Ezek szerint a társadalom változásának, helyességének és fogalmának a kutatása között viszonylagos a különbség. A társadalom fogalmát kereső társadalomlogika csupán speciális logikai kiilemzése a változás és a helyesség elméletének. A társadalmi változás elmélete inkább az okozatos lételemekre specializált, a társa-

dalmi helyesség elmélete pedig inkább az értékelemekre specializált társadalomlogika. Minthogy azonban a társadalmi változás és helyesség elmélete teljesen nem is választható szét, hanem egymásba átnyulik, a szociológia voltaképpen a maga egészében változásnak és egyuttal helyességnek, tények helyességének és értékek pozitívitásának a logikája.

2. Mi tartozik bele a társadalomba?

Az eddigi következtetéseinket arra az előfeltételre alapítottuk, hogy a társadalom nem egyszerűen természet. Lehet-e ezt a feltevést igazolni? Mi tartozik bele és mi nem tartozik bele a társadalomba?

Kétségkívül több ember együttlétének, találkozásának a tünetényéből kell kiindulni. Mihelyt azonban ezen belül pontosabban kívánjuk megjelölni a *társadalmi* lényegét, elkezdődnek a nehézségek. *Több ember* — pl. különböző égitesteken vagy akár csak oly különböző földrészekben, amelyek között nincs semmiféle közlekedés — még nem képez okvetlenül társadalmat. Továbbá azt is nehéz belátni, hogy több embernek *merőben fizikai* találkozása — pl. öntudatlan állapotban vagy önmagával tehetetlenül egyik ember a másikra zuhan — miért lenne társadalmi jellegű?

Mi tulajdonképpen az igazán társadalmi elem az emberek érintkezésében? Vajjon minden beletartozik-e a társadalomba s ezzel a szociológiába, ami az emberi érintkezéssel összefügg, azt feltételezi vagy annak feltétele? Hiszen, következetesen végiggondolva, *az egész külső világ* vonatkozásban van a társadalommal. De ha az egész külső világra vonatkozó ismeretet egyszerűen bekebelezzük a szociológiába, akkor felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mi *nem* tartozik bele és hogy van-e rajta kívül *más* tudomány?

A szociológiának ezt a legtágabb méretezését egyrészt olyan statisztikai zsebkönyvek szemléltetik, amelyek a *környezetre* vonatkozó meteorológiai, földrajzi, geológiai, csillagászati, topográfiai stb. adatokat épúgy felsorolják, mint a népmozgalom, forgalom, közigazgatás, adózás, bűnözés stb. adatait. Másrészt felemlíthetjük azokat az utópiákat is, amelyek *az egész környezetnek* az eszményi átalakulására is kiterjed-

nek és ezzel társadalmi utópiákból pl. biológiai (életkor meghosszabbodása) vagy kozmológiai (időjárás megváltozása) utópiákká tágulnak.

Az ellenkező végletet, a szociológiának legszűkebb méretezését, pl. Sander Fritz felfogása szemlélteti. Sander szerint a társadalom két lélek közötti oly kölcsönös vonatkozás, amely szerint egyik lélekhez „magatartástkérő lelki pillanat“, a másik lélekhez pedig az előbbinek megfelelő „eleget tevő lelki pillanat“ tartozik.² E meghatározás szerint a társadalom immár teljesen a lelki tényezők körére van szorítva, ez a társadalomfogalom interpszichikai. Sőt Sander definícióját egyenesen intellektualisztikusnak és voluntarisztikusnak mondhatjuk, mert a kérdéses lelki aktusok értelmi és akarati funkciók nélkül aligha képzelhetők.

Ezzel szemben Ginsberg azt mondja, hogy az *akarati aktusokra* szorítani a szociológiát nem helyes, mert 1. számos társadalmi érintkezés nem is tudatos, és 2. ép az a legérdekesebb kérdések egyike, hogy mekkora szerepe van a társas életben a tudatalatti ösztönnek és mekkora az ésszerűségnek. Ginsberg inkább a tágabb definíció felé hajlik, mert szerinte a társas vonatkozások nemcsak az egyének egymásközi, valamint az egyén és a közösség közötti, hanem az egyén és a külső környezet közötti viszonyokat is felölelik. Szerinte tehát a szociológiai magyarázat eszménye az lenne, ha minden társadalmi eseményt visszavezethetnénk az egyéni vitális és lelki erőkhöz, továbbá a közösségben és végül a külső környezetben rejlő okaira.

Maga Ginsberg is belátja azonban, hogy ez az eszmény túlambiciózus, és végeredményben a szociológiai kutatást a *széles körben előforduló érintkezési módokra*, az emberi érintkezés elismert formáira, az *intézményekre* korlátozza. Nyelv, erkölcs, vallás szerinte nem emberi *érintkezések*, hanem ezeknek *formái* vagy *módjai*. A szociológia eszerint a *társas intézmények tudománya*.³

A társadalom fogalmának *centrumában* nézetünk szerint a tudatos és akaratlagos emberi *cselekvések* érintkezése áll. Ez

² Sander, Allgemeine. Gesellschaftslehre, 1930, 292. l.

³ Ginsberg, Studies in Sociology, 1932, 2. l.

már abból érthető, hogy Comte óta a szociológiát a tudományok lépcsőzetének a *lélektan*on *tüleső* fokán helyezik el, tehát ami *innen van* a lélektanon, az nem igazán társadalmi. Némi-
leg tágítva ezt a *centrális* fogalmazást, az emberi *magatartás*-
sok érintkezéséhez jutunk. A magatartás annyival tágabb a
cselekvésnél, amennyiben *mulasztást, nemtevést* is értünk rajta.
A *magatartás* szót tágabb értelemben *természeti tárgyak* vi-
selkedésére is, szűkebb értelemben azonban csupán *erkölcsi*
alanyok spontán viselkedésére illőnek érezzük. Ilyen *spontán*
magatartások érintkezése tulajdonképpen igen bonyolult valami.
Nem olyan érintkezés ez, mint az ok mechanikus hatása az
okozatra. Hanem az egyik spontán magatartás a külvilágban
olyan változást idéz elő, amely a másik spontán magatartás
külső feltételeit módosítja, érinti. Az pl., hogy valakinek *ígér-*
nek, vagy *parancsolnak* valamit, nem azt jelenti, hogy okozat-
osan behatnak rá, hanem azt, hogy kedvező vagy kedvezőtlen
következményt (szankciót) helyeznek kilátásba, amelynek be-
következési *esélyét*, mint bekövetkezhető *tényállást*, a másik
alany *értékeli*, azaz összeméri valamely *értékmérővel* (normá-
val: pl. válaszdd a kellemest!, óvakodj a kellemetlentől!, követ-
kezményekre tekintet nélkül teljesítsd kötelességedet!, stb.) és
annak alapján *megítélve* azt, saját magatartását a kérdéses
tényállásra való *tekintettel* ugyan, de mégis *szabadon* irányítja.

A spontán magatartások ilyen érintkezése (amelyet
Sander definíciója fed) kétségtelenül a legsajátlagosabban *tár-*
sadalmi érintkezés.

Kétségtelen, hogy ilyen spontán magatartások egymás
feltételeit anélkül is érinthetik, hogy erről vagy egymásról
tudnának. Ezzel már eltávolodunk Sander definíciójától. A fer-
tőzés pusztá fiziológiai folyamata pl. *nem* társadalmi jelenség,
mert nem emberi magatartások érintkezése. De minden emberi
magatartás, amely fertőzésre és ragályozásra *alkalmat ad*,
kétségtelenül társadalmi, bármennyire nem tud róla az illető,
hogy fertőzést közvetít, mert más ember magatartásának a fel-
tételeit kétségtelenül érinti.

Még egy lépéssel tovább menve, a *többi* magatartások
azáltal is érintik magatartásunk feltételeit, hogy amazok *egy-*
mással mily módon érintkeznek. Nem közömbös ránk nézve,
hogy kis vagy nagyszámú, békés vagy harcos, gazdaságilag

virágzó vagy tengődő, magas vagy alacsony művelődési fokon álló társadalomban élünk-e. Elmondhatjuk tehát, hogy nem csupán az *egyes magatartások*, hanem azoknak *száma és közössége is* olyan feltételeket teremtenek más magatartások számára, amelyek kétségkívül társadalmiak. Ezzel kétségkívül tágitottunk a társadalom *centrális* fogalmán, mert olyan feltételeket is társadalmiaknak nevezünk, amelyeket pontosan szólva nem *magatartások*, hanem *közösségek* statuálnak, holott a magatartásközösség épügy nem magatartás, amint az erdő nem fa.

Ha már ennyire eljutottunk a társadalom fogalmának kitágításában, akkor könnyű észrevenni, mitől függ az, hogy elmegyünk-e a legtágabb fogalmazásig vagy pedig megállunk-e valamely szűkebb fogalmazásnál.

Magatartásunk külső feltételeit természetesen nem csupán mások magatartásai és ezek közössége, hanem az *egész külső környezet* is érinti. Nemcsak az nem közömbös számunkra, hogy kisszámú vagy nagyszámú, szegény vagy gazdag, harcias vagy békés, műveletlen vagy művelt magatartások között élünk-e, hanem az sem közömbös, hogy a közösség, amelyben élünk, tropikus, mérsékelt vagy sarki klíma alatt, tengerparton, szigeten, alföldön vagy hegyvidéken van-e, fehér, fekete, sárga vagy barnabőrű emberekből áll-e, és hogy milyen természeti kincsek és lehetőségek vannak adva külső környezetében. Ezen a fonálon haladva azután eljutnánk odáig, hogy még a Nap melegét és a csillagok mozgását is társadalmi jelenségnek kellene tekintenünk. Hol van az a pont, ahol meg kell állnunk? Hol válik el a *társadalmi környezet* a *természeti környezettől*?

Nézetem szerint nyilvánvaló, hogy a külső *természeti környezet* nem társadalom, hanem annak csupán a *létalapja*. A természeti környezetnek csak azt a részét lehet beleértetni a társadalomba, amely a társadalmi magatartások eredménye, vagyis azoknak az ellenőrzése és irányítása alá vonható. A Nap melege és a csillagok mozgása nem társadalmi, ellenben az, hogy valamely nép tengerparti vagy alpesi életet választ magának, kitarthat vagy javítja a környezetén: igen. *A természeti környezet tehát csupán azoknak a társadalmi magatartásoknak a tényállásaképpen válik társadalmivá, amelyek a környezetet kiválasztják.*

3. A szociológia módszere

Az, hogy a tények csupán spontán magatartások tényállásaiként illeszkednek bele a társadalomba, hogy tehát a társadalmat a természetből csakis spontán magatartások érintkezéseként lehet kiemelni, döntő fontosságú a szociológia módszere szempontjából is. Minden társadalmi tényállás értékelt, erkölcsileg-politikailag releváns tényállás. Csupán politikailag alakítható tények illelnek bele a társadalomba. Többé nem kétkelhetünk abban, hogy az értékszempontok döntő, kiválasztó jelentőséggel foglalnak helyet a társadalom szerkezetében. Hiszen a társadalmat csak a spontán magatartások érintkezésével tudjuk a természettől megkülönböztetni, abból kiemelni, a spontán magatartás pedig az értékszempontokhoz igazodó, értékelő magatartás.

Az a gondolat, hogy a társadalom nem merő természet és nem pusztán tény, hanem tényeknek és velük kapcsolatban gondolt értékszempontoknak eszmei kombinációja, első pillanatra kétségtől szokatlan. Nehéz hozzászokni, hogy a társadalom nem a természetben létezik, mint a testek, hanem csupán gondolatképlet, a képzelet alkotása, amely a rideg tényekhez hozzáképzeli az értékszempontokat, hogy ezekkel kapcsolatba hozva őket, kiemelhesse belőlük a társadalmat. Pedig a dolog csakugyan úgy áll, hogy a társadalom csak gondolatképlet, a naturalizmus terminológiájában beszélve: ideológia. A természet világából nem lehet kihasítani a társadalmat, a természetnek egyetlen darabjára sem lehet rámondani, hogy társadalom, a társadalmat nem lehet, mint a természetet, „kézzel fogni“, hanem a társadalmat a természetnek darabjaiból csupán értékszempontok mágnesével lehet összeválogatni gondolatban. A szociológiának a különösen Kelsen által elemzett normatív tendenciája⁴ már a társadalmat egyenesen azoknak a normáknak a rendszerében látja, amelyek társadalommá fogják össze a természet bizonyos darabjait. Maga Kelsen is az államot azonosítja a jogrendszerrel, amelyet normarendszernek tekint.

Szószerint igaz tehát, hogy a társadalom csupán a szem-

---

⁴ Kelsen, *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff*, 1922, 46–74.

lélő gondolatában áll fenn. A szemlélő gondolatában azonban épúgy hozzátartozik a társadalomhoz a kiválogató értékképzetek, mint az általuk társadalommá összeválogatott tényképzetek sora. A kiválogatás ugyanis tulajdonképpen kölcsönös: bizonyos értékszempontokon válogatjuk ki a társadalom tényelemeit, bizonyos tényeken pedig a társadalom értékelemeit. A spontán magatartás értékmérőin válogatjuk ki a környező természetnek a társadalomba beillő, mert értékreleváns, darabjait; viszont a spontán magatartások alanyai sokaságának és egymással érintkezésének tényein válogatjuk ki a társadalom specifikus értékelemeit. Amint a spontán magatartás tényállásaként szereplő, az által irányítható, politikailag releváns tény lehet csak a társadalom tényeleme, akként az alanyok sokaságának és érintkezésének tényén megpillantható érték lehet csak a társadalom értékeleme.

Ha a politikát úgy fogjuk fel, mint célokhoz eszközök keresésének és célok eszközökhöz alkalmazásának a műveletét, akkor nem járunk messze a szociológia módszerétől. A teleológikus és a technikai gondolkodásmód is emlékeztet a szociológia sajátos módszerére. Hiszen minden eszköz a természetnek valamely céllal kapcsolatban nézett darabja. Az eszközök okozatos változásai csak teljesítőképességükkel, célszerűségükkel kapcsolatban érdekelnek. Csak a célszerűséget érintő, változtató okozatos változása az eszköznek az, amit a technikus kutat. A célok változása viszont csakis az eszközök teljesítőképességének a folyton táguló határai között érdeklí. Eszközöket keresni célokhoz és célokat eszközökhöz alkalmazni, ez a teleológia, a politika és a technika értelme egyaránt.

Pontosabban a szociológia módszerét úgy jellemezhetjük, hogy az egymást érintő spontán magatartások tényállásait tevő tényelemeket és az értékmérőiket alkotó értékelemeket, egymáson kiválogatván őket, gondolatban egymásra vonatkoztatja és ezzel egy csupán a szemlélő gondolkodásában fennálló reflexív skémába foglalja azokat össze. Ezt a skémát most már mint valami optikai keresőt használva, figyeli a mezőnyébe eső összes kauzális és axiológiai sorokat, de igazi érdeklődését azok az okozatos vagy axiológiai változások, egyuttal a helyességnek is azok az axiológiai és kauzális feltételei kötik le, amelyek az egész skémán változtatnak, a

szkéma szerinti kapcsolatot keletkeztetik, fejlesztik vagy megszüntetik. Más szóval, a szociológia érdeklődik ugyan a társadalom tényelemeinek merőben okozatos és értékelemeinek merőben axiológiai törvényszerűségei iránt is. Ép ezek a természettudományi előtanulmányok és értéktudományi elővizsgálatok a szociológia elemei. Ámde a szociológia a maga tulajdonképeni törvényszerűségeit akkor találja meg, amikor az említett előtanulmányok alapján arra tud felelni, hogy a társadalom tényelemei és értékelemei specifikus *kapcsolatának változásai* között mi a funkcionális összefüggés?

A szociológia tehát azt vizsgálja, hogy mily tényelemekben mily értékelemeknek kell pozitíválódniuk, azaz hogy mily pozitív vagy negatív helyességnek mily tényekről kell leolvashatónak lennie ahhoz, hogy a társadalom specifikus tényelemeinek és értékelemeinek eszmei kapcsolata keletkezhessék, fejlődhessék vagy megszűnhessék.

Ha helyességen, jobb kifejezés híján, úgy a pozitív mint a negatív helyességét értjük, akkor beláthatjuk, hogy a változás és a helyesség problematikája a szociológia sajátos módszerében teljes egyensúlyban van. A kérdéses kapcsolat minden változása, keletkezése, fejlődése, megszűnése egyaránt, már maga is kapcsolata változásnak és helyességnek. Ha a társadalom és annak minden változása értékpozitíválódás és tények helyessége, akkor minden társadalmi változás (negatív vagy pozitív) helyesség és minden társadalmi helyesség változás.

A változás problematikáján annyiban mégis nagyobb hangsúly nyugszik, hogy a modern szociológiai kutatást a *funkcionális beállítottság* jellemzi. Amikor a lehetőségeket és a teljesítményeket keresi, akkor a helyesség legvégső statikus értékmérőinek ellentéténél, a tulajdonképeni értékproblemánál, jobban érdekli az axiológiai funkciók dinamikája, az értékpozitivitás, és a helyességet is már dinamikusan, pozitíválódásként, változás módjára fogja fel. A változás problematikájának ebben az árnyalati kihangsúlyozásában őrzi a szociológia naturalisztikus hagyományainak az emlékét.

4. Környezetszociológia

Az az állásfoglalás, hogy a természetnek az a része illeszkedik bele a társadalomba, amely spontán emberi magatartások érintkezése által irányítható, ilyen érintkező magatartásoknak tényállása lehet, egyrészt rugalmas és mégis éles határvonalakkal határolja el egymástól a társadalomnak természeti lételemeit is létfeltételeit, másrészt pedig kijelöli a környezetszociológia problemakörét.

Az emberileg nem befolyásolt és nem is befolyásolható természeti környezetben is találhatunk ugyanis olyan feltételeket, amelyek a társadalomnak ugyan létfeltételei, de nem lételemei. Bizonyos hőmérsékleti határokon túl, bizonyos légköri nyomás, szerves táplálék hiányában stb. emberi élet nem lehetséges, tehát a társadalom létfeltételei is hiányzanak. Az emberileg és társadalmilag nem ellenőrizhető, nem kiválasztható természeti környezet a társadalomnak létfeltételeit, de nem lételemeit foglalhatja magában. A társadalom az ellenőrzése alól kivont ily. természeti létfeltételekhez passzíve alkalmazkodik.

Ezzel szemben az érintkező emberi magatartások tényállásait, tartalmát s az általuk kiválasztott környezetét képező részei a természetnek már a társadalomnak tényelemei, annak instrumentális valósága. A természet mint társadalmi célok eszköze olyasféle értelemben tényeleme, instrumentuma a társadalomnak, mint a márvány és a véső a szobrász művészetének. A tények, az anyag ellenállása ép azzal válik legyőzhetetlen ellenségből nélkülözhetetlen eszközzé, hogy befolyásolhatóvá, ellenőrizhetővé, felhasználhatóvá, célszerűvé tudjuk tenni.

A társadalom a természet egy részét kétségkívül aktíve ellenőrzi, feldolgozza, irányítja, dolgoztatja. A *technikailag* irányított természeti erők, folyamatok, termelés, forgalom adatai kétségkívül a társadalom legfontosabb tényelemei közé tartoznak. A technikailag ellenőrzött természet társadalmi funkciója a környezetszociológia problémája.

A technikailag irányított természeti folyamatokban áll a társadalom „fizikája”. Valamely társadalomra rendkívül jellemző a technikája, a fizikai erőknek, anyagoknak, munkának az a mennyisége és minősége, amelyet sikeresen ellenőriz,

irányít és felhasznál. A társadalom tényelemeinek a változását ép az emberileg ellenőrzött természeti kauzális folyamatokban kell látnunk. A környezetszociológia problematikáját oly törvényszerűségek kutatásában jelölhetjük meg, amelyek funkcionális összefüggéseket állapítanak meg a technikailag irányított természet és a társadalom értékelei kapcsolatának a változásai között.

Így pl. nem lehet tagadni, hogy a könyvnyomtatás, az időszaki sajtó, a mozi és a rádió a közműveltség eszközei, vagy hogy a modern háborúnak nagyfejlettségű gépgyárilap az előfeltétele. Amint azonban a közműveltség hatásos eszközeinek pusztá meglétéből még nem következik, hogy ki is használják őket, úgy a legfejlettebb haditechnika sem magától robbantja ki a háborúkat. Sőt ez a nagyfejlettségű haditechnika esetleg nem csupán a modern háborúnak, hanem a békének is feltétele és eszköze lehet, akár az irtózatoss kockázattól való félelem, akár a nemzetközi béke megszervezése következtében. A közműveltség és a szervezett béke hatásos eszközeinek meglétével kétségkívül jellemezni lehet egy társadalmat, habár azok megléte még nem prejudikál mikénti használatuknak. De azt sem lehet tagadni, hogy magasabb célok már meglevő hatásos eszközeinek hitványabb célokra való felhasználása sokkal helytelenebb és romlottabb lelkiiséget tételéz fel, mint eszközök hiányában való lemondás a nagy célok megvalósításáról. A meglevő eszközök visszás felhasználásának helytelensége annyira fokozódhatik, hogy előbb-utóbb ellentétbe kell kerülnie a társadalom erkölcsi közvéleményével, amely sem az emberi erény, sem az emberi gonoszság csúcsait nem szokta megközeleltíteni, hanem valahol az átlag körül mozog. Ép ezért nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy amint a magas célok megvalósításának vannak nélkülözhetetlen eszközei, előfeltételei, úgy viszont a már meglevő legalkalmasabb eszközök is kiválasztják, megtalálják előbb-utóbb a legcélszerűbb használatukat, a leghelyesebb céljaikat. Ha ez mégsem következik be, akkor viszont az alacsonyabb célokat előnyben részesítő társadalom előbb-utóbb a magasabb célok már meglevő eszközeit is el fogja hanyagolni, mert kis célokért nem fog tartósan nagy áldozatokat hozni.

A környezetszociológia feladata a technikailag irányított

környezet adatainak olyan feltárása, amely szemlélteti, hogy az eszközök fejlődése hol viszi válságos pontra az egész társadalmi fejlődést, olyan pontra, ahol az adott környezet csak sokkal magasabb vagy sokkal alacsonyabb célok, nagy emelkedés vagy nagy sülyedés, előrehaladás vagy visszaesés között enged választást.

A technika tárja fel a természetet mint a társadalmi magatartás eszközét. A környezetszociológiát tehát nem helytelen társadalmi eszköztanként, a természeti környezet társadalmi technológiája módjára felfogni. A csillagászat számos adata nem tartozik a szociológia érdeklődési körébe, mert a természetnek ez a része emberileg nem irányítható, aktív alkalmazkodásunk tárgya nem lehet. Ellenben a sztratoszférarepülésnek, az interstelláris közlekedésnek, de magának a légiközlekedésnek a megnyíló lehetőségei is azonnal belevágnak a környezetszociológiába és mélységesen érintik a józanul kitűzhető és a könnyebben elérhető célok kiválasztását.

Talán még világosabban látni a környezetszociológiának a jelentőségét, ha a szűkebb környezet mindennapos eszközeinek, a lakásnak, lakberendezésnek, fűtésnek, világításnak, helyi és távolsági közlekedésnek, az útnak, a járműnek, a sebességeknek és menetidőknek, az öltözködésnek és a táplálkozásnak stb. a fejlődésére gondolunk. Másrészt a társadalmi eszköztan módjára felfogott környezetszociológia jelentőségét aligha szemléltethetnénk meggyőzőbben, mint a modern háború szociológiájával, amelyben az anyagnak, az üzemi kapacitásnak, a gépnek, a hadiszernak és a haditechnikának olyan döntő jelentősége van.

A környezetszociológia igen sokat ígérő kutatásterület, mert a mennyiségi módszer számára jól hozzáférhetőnek látszik. A társadalom által használt természeti eszközök, anyagok, erők mennyiségével, árukészletekkel, megtett kilométerekkel és órasebességekkel esetleg jellemezni lehet egy egész társadalmi kultúrát.

A környezetszociológiai törvényszerűségnek egyszerű értelme minden esetben annak a hétköznapi józan következtetésnek a módszeres használata, hogy eszközöket rendszeresen nem használnak reneltetésellenesen. A kronométert diótörőnek és a Rolls-Royce gépkocsit ökrösfogatnak használni épügy

nem érdemes, mint ahogyan diótörővel precíziós időmérést végezni és ökrösfogattal az autó sebességét és kényelmét elérni nem lehet.

A legszélesebb környezetszociológiai általánosítás példája az a következtetés lenne, hogy ha a technikai civilizáció vívmányai, amelyeket csakis társadalmi összeműködés árán élvezhetünk, a mind teljesebb szükségkielégítés, az emberi boldogság hatásos és nélkülözhetetlen eszközeinek bizonyulnak, és az erkölcsi szabadság pozitíválódásának sem szükségképpen akadályai, sőt megközelítésének elkerülhetetlen útjai, ily feltevés mellett és annak bizonyítékai erejéig az anarchizmusnak, ha nem is az eszménye, de mindenesetre a módszerei meg vannak cáfolva, mert a végső erkölcsi eszmény megközelítését társadalmi összeműködés nélkül többé remélni nem lehet.

A környezetszociológia természetesen nem bocsátkozhatik jóslásokba. Törvényszerűségeinek nem az az értelme, hogy nagy lehetőségeket nem fognak kihasználatlanul hagyni, hanem csak az, hogy *vagy* kihasználják őket, *vagy* megváltozik a magatartás helyessége. Helyes magatartással helyesebb célok eszközeit nem lehet helytelenebb célokra fordítani.

Hogy ennél a formulánál merevebb, okozatos törvényszerűségeket a szociológiában találhatni mennyire illúzió, azt jól szemlélteti az ú. n. földrajzi determinizmus, amely cáfoltnak tekinthető. A klasszikus görög kultúrát nem lehet a földrajzi konfigurációval magyarázni, hiszen csak epizód volt a szakadozott félsziget történetében. A tenger Anglia számára 1000 éven át csupán szunyadó lehetőség volt, amelyből csak a XVI. század végén kezdett kibontakozni az angol tengeri hegemonia világraszóló valósága.⁵ Ha a puszta hatása az álmatag, lágy szláv jellem Oroszországban, miért idéz elő realizmust és szabadság-szeretetet Magyarországon?⁶ Végül ha nem az angolokat a franciákkal, hanem pl. a japánokat az arabokkal hasonlítjuk össze, akkor mindjárt nem olyan meggyőző Montesquieu tanítása, hogy a szigetlakók inkább szeretik a szabadságot, mint a kontinensek lakói. A földrajzi determinizmussal szemben Barker helyesen és szellemesen mondja, hogy a civilizáció valósággal

⁵ Barker, National Character, 1927, 57.

⁶ Ginsberg, The Psychology of Society (1921) 3. kiad. 1928, XII.

a fejünk fölé tartott esernyő.⁷ A földrajzi determinizmus tehát már azért hibás, mert olyan tényezővel operál, amelyet a társadalom a védekezés vagy a felhasználás technikájával esetleg még fel sem tárt eszközzé. De még a technikailag feltárt természetre nézve is élnünk kell azzal a megszorító fenntartással, hogy — Barker hasonlatában maradván — az esernyő meglétéből még nem következtethetünk arra, hogy miként *fogják tényleg*, csak arra, hogy miként *fogják helyesen* használni.

5. Bioszociológia

A természetben belül az élet jelenségeinek szűkebb köréből a biopolitikailag befolyásolható életjelenségek tartoznak a társadalomba, annak tényelemei közé. A társadalom instrumentális valóságán, a technikailag irányítható természetben belül találjuk a biopolitikailag irányítható életjelenségeket, a társadalom biológiai valóságát. Az emberileg nem irányítható életjelenségek ezzel szemben a társadalomnak nem lételemei, hanem csupán létfeltételei.

Így pl. a ma uralkodó nézet szerint az átöröklési anyagot környezethatással, a fenotípuson keresztül befolyásolni, de legalább is javítani aligha, legfeljebb rontani lehet.⁸ Ezzel szemben igenis lehet befolyásolni és javítani a genotípust, tehát az átöröklési anyagot is, születéspolitikával, pozitív és negatív átörökléshigiéniával. Ép ezért az átöröklésnek a párválasztástól függő tünetei beletartoznak a társadalomba; a fenotípus befolyásolása, pl. a nevelés, gondozás, gyógyítás stb. szempontjából ellenben az átöröklési anyag a társadalomnak csupán létfeltétele. A genotípusnak a párválasztás által való befolyásolása különben kitűnő példája a magtartások olyan érintkezésének, amely szigorúan véve túlmegy alanyaiknak szándékán és tudatán, hiszen a párválasztás nem szokott közvetlenül az átöröklési anyag befolyásolásának a szándékából történni.

A bioszociológiát természetesen nem csupán a genotípus, hanem a fenotípus, nem csak a tehetség, hanem a képesség emberileg befolyásolható tényei is érdeklik. Ép ezért a nevelés

⁷ Barker, i. m. 76.

⁸ Somogyi, Tehetség és eugenika, 1934, 36. l.

eszközei és teljesítményei elsőrendű fontosságú kérdései a szociológiának. A nevelés azonban nagyrészt a biológiánál szűkebb körben, speciálisabb téren mozog. A gondozás, egészségvédelem, higiéné, gyógyítás, sport, öltözködés és táplálkozás technikája ellenben kiváltképpen biopolitikai érdekű és ezért a bioszociológia legsajátosabb problemaköréhez tartozik.

A bioszociológia problemakörét tehát legáltalánosabban úgy írhatjuk körül, hogy az átöröklési anyagnak születéspolitikával ellenőrizhető változása és az egészségpolitikával ellenőrizhető életképesség, egyszóval a biopolitikailag irányítható élet társadalmi funkcióit kutatja.

A törvényszerűségeket kutató bioszociológiának a tenyésztés, a nevelés, a higiéné, a sport, a gyógyítás, a megelőző egészségápolás, a gondozás, a ruházkodás és a diétetika technikájából kell kiindulnia. Hogy a testi készség szempontjából a könnyű táplálkozásnak, a megelőző higiénének, a levegő, a nap, a víz, a testmozgás gyógyhatásai kihasználásának s ha nem is a teljes abstinenciának, de a mérsékletnek milyen szerepe van, azt a diétetikai és ruházkodási reformok, a strand és a weekend korában eléggé látjuk. A kocsma, az alkoholizmus, a dohányzás dekonjunktúrájának, a könnyebb öltözködés és táplálkozás, valamint az intenzív testedzés, fürdőzés és természetjárás divatjának biopolitikailag helyesen ellenszegülni époly kevésbé lehet, mint ahogyan e divatok egyes kinövéseinek, az esztelen fogyasztókuráknak, a gyökeres nyerstáplálkozásnak, de még a teljes antialkoholizmusnak vagy antinikotizmusnak, vagy a teljes nemi tartózkodásnak, vagy végül a túlzásba vitt sportszenvedélynek a biopolitikai szükségességét sem lehet bizonyítani. Az anyag oly gazdag, hogy a szabatosabb törvényszerűségek felállítása úgyszólván csak az adatok szerencsés csoportosításának s korrelációiknak a kérdése. Ahol pedig az adatok kevésbé megbízhatóak, mint pl. a tenyésztés technikájánál, ott a biopolitikai kísérlet a kutatás járható útja.

Az organikus társadalomszemlélet, amely szerint a társadalom élő szervezet, biológiai organizmus, a bioszociológiából szociálbiológiát csinálna. Szociálbiológiának nevezhetnénk helyesen a társadalmi környezet kiválasztó szerepének az egyéni szervezeten megfigyelt törvényszerűségeit. Már a biológiai al-

kat társas csoportosulásainak és keveredésének a jelenségei szigorúan véve nem az élet, hanem a társadalom képletei, nem a szociálbiológiába, hanem a bioszociológiába tartoznak. Ha ellenben maga a társadalom biológiai organizmus lenne, akkor az egész szociológia beleolvadna a biológiába. E nagymultú tannal szemben már az eddigiek alapján felhozhatjuk azt, hogy a társadalomba felfogásunk szerint, egyrészt anorganikus környezeti, másrészt az egész természeti világtól különböző értékelemek is beletartoznak. Az organikus társadalomelméletet azonban azért nehéz cáfolni, mivel nem tudja pontosan megmondani, hogy mi az organizmus. Amíg a tudomány nem tudja pontosan, hogy mi az élet és mi az élő szervezet, addig az organikus társadalomszemlélet sorsa is eldöntetlen. Ma biztosabb azt mondani, hogy a társadalom nem organizmus. A legerősebb érv az organikus társadalomfelfogással szemben nézetünk szerint az, hogy abból, hogy valami organizmusokból áll, még nem következik az, hogy ez a valami maga is organizmus. Azért, mert a fa organizmus, még nem mondhatjuk, hogy az erdő is organizmus. Egyébként az organikus felfogás nem is a társadalomra, hanem a társadalmi egységre vagy közösségre gondol, amikor organizmusról beszél. A Hobbes-féle bellum omnium contra omnes kétségkívül társadalmi állapot lenne, de a legbátrabb organicista sem nevezné organizmusnak. A társadalmi szervezet, amely a társadalomnak, de még a közösségnek is csak egyik speciális képlete, a kiegészítő funkciómegoszlás elvének, amelyet az élő szervezet is szemléltet, csupán mesterséges, talán sejtelemszerűen ellesett, alkalmazása a társadalomban.

Az organikus társadalomszemlélet azonban nem marad meg a biológiánál, hanem a lelki organizmus (összlélek), az erkölcsi organizmus, a népszellem és az objektív szellem fogalmaival lidércként kísért a bioszociológiában, a pszichoszociológiában és a társadalmi objektivációk (közösségek) elméletében egyaránt.

6. Pszichoszociológia

Aki hisz az *összlélekben*, az nyugadtan beszélhet társadalmi lélektanról. Aki ellenben kitart amellett, hogy a lelki folyamatok mindig *egyéniek*, legfeljebb tartalmuk közös, — hogy tehát csak egyéni lélek van és lelki közösség, de sohasem összlélek, — annak számára felmerül a kérdés, vajjon az ú. n. társadalomlélektan lélektan-e vagy társadalomtan? Nem lenne-e helyesebb szociálpaszichológia helyett pszichoszociológiáról beszélni?

Ha a lélektan minden körülmények között a *lélek* területén marad, és ha csakis *egyéni* lélek van, akkor a lélekközi (interpszichikai) és ennél fogva egyénközi (interindividuális) érintkezés elmélete nem merő lélektan. Az a része ugyan az interpszichikum elméletének, amely az egyéni lelken belül lejátszódó folyamatoknak a társadalom érintése alatt bekövetkező modifikációit vizsgálja, nem törődve magának az interpszichikai érintkezésnek a természetével, még a lélek tartományán belül maradó kutatás, azaz lélektan. Maga a lélekközi érintkezés és közösség azonban kétségtelenül nem pszichikum, hanem szociológikum. Ennek kétségtelen bizonyítéka, hogy lélek lélekre nem közvetlenül hat, mint a lelken belüli folyamatok egymásra, hanem fizikumon keresztül, de sőt a másik lélek létéről sincs oly közvetlen tudomásunk, mint saját élményeinkről, hanem a másik lélekre csupán fizikai jelekből következtetünk.

A társadalmi lélektan elnevezésű kutatásnak van tehát egy *intrapszichikai* alapozása, amely csakugyan lélektan és egy *interpszichikai* problemaköre, amely társadalomtan. Mivel ez utóbbi a fontosabb és sajátlagosabb, helyesebb *pszichoszociológiáról* beszélni. A kérdés veleje ugyanis nem a társadalomnak individuálpaszichológiai letükröződése, hanem az egyéni lélek-folyamatok érintkezése és közössége. Ez a közösség pedig, ez a lelki közösség, nem lélek, hanem másvalami: társadalom.

A most kifejtett felfogás csupán annak a nézetnek a kiméletlenül levont következtetése, hogy *a társadalom nem lélek*. Ha világosan és élesen látjuk a *novumot* az interpszichikumban, szemben az intrapszichikummal, s ez a novum a *szociológikum*, akkor azt már nem ellenezhetjük, ha a pszichoszociológiát tá-

gabb értelemben szintén lélektannak tekintik. Kétséggkívül a lélekhez kötött szociológia, aminthogy a társadalomhoz, a lelken túleső novumhoz kötött lélektan a kiindulása.

A lélektannak és a szociológiának ez a határpere a lélek társadalmi funkciójáért figyelmeztet arra is, hogy az egyes lelki jelenségek — pl. ösztön, érzelem, törekvés, akarat, értelem, stb. — természetének a kutatása csak előtanulmány lehet a pszichoszociológiához. Ez utóbbinak sajátos kérdése ellenben a társadalom funkciója a lélekben s a léleké a társadalomban. Talán azzal lehet legélesebben jellemezni a pszichoszociológiát, hogy mindig a *társadalmat* keresi a lélekben, a lelket pedig csupán *társadalmi* vonatkozásaiban.

A társadalomlélektanról nem mondhatjuk, hogy valami nagyon szabatos és megbízható tudomány magaslatáig fejlődött volna. Már a létét is az összlélek, a világszellem és a népszellem zavaros fogalmainak köszönheti. Az a *negatív*, kritikai teljesítmény, hogy ezt a misztikus fogalmat sikerült eltávolítani, a társadalomlélektannak egyik legnagyobb érdeme. A döntő cáfolatot talán Ginsberg formulázta a legszerencsésebben.⁹ Ami lélek, az nem közös, ami pedig közösség, az nem lélek.

Hogyan tükröződik a társadalom a lélekben és mily lelki jelenségeknek az előfeltétele?

Az a komplexum, amelyet elemezni kívánunk, a *másik lélek* jelentkezésének, saját magatartásunk feltételeit érintő idegen magatartásnak az élménye. Ehhez hozzá kell értenünk a *többi lelkek* egymásközi érintkezései számának és közösségének, valamint az általuk irányított természeti környezetnek az élményét is.

Röviden megemlékezünk Spann felfogásáról, aki szerint a társas élményben, a „kettőzésben (Gezweiung)“ születik minden, ami szellemi.¹⁰ Spann felfogása nehezen ellenőrizhető. Az tény, hogy az egyéni lélek rengeteg benyomást kap a társak lelki életével való érintkezéstől. Hogy *mindent* onnan kapna,

⁹ Only a confusion of process and content necessitates the appeal to the common mind. Ginsberg, The psychology of society (1921) 3. k. 1928, 67. l.

¹⁰ V. ö. Spann, Gesellschaftslehre, 3. kiad. 1930, 100., 115., 123.; 137., 143. l.

hogy a lélek a társas érintkezéstől kigyuló szikra lenne, ez ugyan költői, de túlságos messzemenő és ellenőrizhetetlen állítás.

Összefügg Spann e felfogásával az a nézete is, amely szerint a társadalomnak *primátusa* lenne az egyénnel szemben. Ámde amily igaz, hogy az egyént rendszerint társadalomban találjuk, éppoly tagadhatatlan az is, hogy minden társadalom egyének között áll fenn. Ebből nem a társadalom elsőbbségére, hanem csak az egyén és a társadalom egyforma eredetiségére következtethetünk.

Túlzott általánosítások helyett elégedjünk meg néhány oly lelki jelenség felsorolásával, amelyeknek a társadalom élménye kétségkívül előfeltétele.

A társ jelentkezésének az élménye a lélek egyébkénti állapotát kétségkívül bizonyosfokú *izgalommal* módosítja, a lelket *irritálja*. Ez az izgatottság persze nem okvetlenül „étvágy“ (*appetitus societatis*, Grotius), nem „nyájösztön“, de nem is mindig „idegenkedés“, hanem az egyébkénti környezethez képest különös *komplikáció*, még pedig az alanyhoz *közelnyomuló* komplikációnak az élménye, amely a lélekből bizonyos készenlétet vált ki. Ezt a készenlétet ismét nem kell sem félelemnek, sem udvarlási készségnek felfogni, hanem egyszerűen mint azt az összehasonlíthatatlan élményt, hogy a környezetnek oly része jelentkezett, akit az alany kénytelen magához hasonlónak elfogadni. A társadalom lelki átélésének a veleje a *másik lélek feltételezésének az élményszerű kénytelensége és izgalma*.

Kétségkívül vannak olyan lelki jelenségek, amelyeknek ez a *társélmény* (= társ felmerülésének az élménye) az előfeltétele. A társélményre adott feleletnek egyik legkétségtelenebb példája a társ iránti *nemi vonzalom*. A szekszualitás komplexumában az ösztöntől kezdve a legszublímáltabb érzelmekig kétségkívül találunk a társ élménye által determinált lelki funkciókat, még ha a szekszualitást nem tekintjük is kizárólag társas természetűnek. Ilyenek a nemi kiválasztást (párválasztást) kísérő *illúziók*, ilyen a másnemű testi-lelki tulajdonságok által felkeltett *izgalom és vágy*, a konkrét párválasztástól függetlenül is. Nyilvánvalóan szoros kapcsolatban áll a szekszualitással a *tetszenivágyás* és a *féltékenység* is. Mindkettő

nyilvánvalóan a társélményre adott feleletet. Mindazonáltal itt nem érdekel az a kérdés, hogy a társélmény reakciói közül mennyit lehet a szekszualitásra visszavezetni. A *hiúság* pl. szintén a társélményre adott felelet, de a közönséges szekszualitás körén épűgy túlterjed, mint a tetszenivágyás vagy a féltékenység.

A társadalomlélektannak hagyományos témája az utánzás (imitáció),^{10a} a szuggesztió^{10b} és a rokonszenv (szimpátia). Amily kétségtelen, hogy a társélmény fontos reakcióiról van szó mindhárom esetben, épűly kétségtelen az is, hogy nevetséges túlzásokba esett számos kutatójuk. Nevetséges azt mondani pl., hogy „a társadalom utánzás“, vagy azt, hogy az ember „társas, mert szuggesztibilis“.

Az ösztönszerű utánzás nem általános szabály, de a mosoly, a nevetés „ragályozása“, a másokkal együtt figyelés, hallgatózás, bámulás, szaladás stb. mégis a szinte reflexszerű utánzás meggyőző példái. Ha nincs is általános utánzási ösztön, egyes ösztönök oly stimulusokként hatnak, amelyek másokban hasonló magatartást hívnak elő.¹¹ Más természetű, de nem kevésbbé a társélmény reakciója az utánzási hajlam (tendencia) és a meggondolt utánzás (pl. jogintézmények átvétele [receptió]).

A szuggesztió valamely ösztönszerű hajlamnak vagy erős érzelmi tónussal bíró eszmekörnek a felkeltése, amely az ellenkező eszmékkal szemben erős gátlást eredményez. A szuggesztibilitás nem ösztön, hanem ösztönszerű vagy emocionális komplexum felébresztésének és az azzal ütköző komplexum leszorításának a tüneménye. Ezért lehetnek a szuggesztibilitásnak fokozatai, amelyek az egyén ösztönszerű és érzelmi hajlamainak a szervezetétől és kifinomodottságától függenek.¹² És ezért mondhatjuk, hogy valaki annál inkább áll szuggesztió alatt, minél türelmetlenebb az ellenmondással szemben.

A rokonszenv (szimpátia) tüneménye az *érzés ragályo-*

^{10a} *Bagehot*, *Physics and Politics*, 1873; *Tarde*, *Les lois de l'imitation*, 1896.

^{10b} *Sighele*, *La foule criminelle*, 1892; *Le Bon*, *La psychologie des foules*, 1895; *Sidis*, *The psychology of suggestion*, 1898.

¹¹ *Ginsberg*, *The Psychology of Society* (1921), 3. kiad. 1928, 29.

¹² *Ginsberg*, i. m. 30—31.

zása, vagy amint az asszociációs lélektan képzelte, a *lelki elektromosság*. Ez nem egyetemes törvényszerűség. A félelem látása a gyermekben félelmet is kelthet, de gyengédségi hullámot is idézhet elő. Ami ragályozásnak látszik, az lehet *közös okok* eredménye is. A *másokért érzés* ismét egészen másvalami, mint a *mások módjára érzés*. Rokonszenv az utóbbi (eredeti) értelemben az, ha a szenvedés látványától elfordulunk, de ez még nem foglalja magában a szájalom, gyengédség, jóakarat altruista érzelmeit, azaz az előbbi értelemben (másokért érzés) vett rokonszenvet.¹³

Az utánzás, szuggesztió és rokonszenv jelenségeinek bonyolultsága és elárnyalódása teszi, hogy magyarázó erejük aránylag csekély. A társélmény reakciójának azonban kitűnő példái. A lélekközösség magyarázó elveit nem is lehet megtalálni az egyénben, a lélekben. Itt csak a társadalom letükröződését, a társélmény reakcióit találjuk. Amikor ellenben többé nem azt kérdezzük, hogy mi a társadalom a lélekben, hanem azt, hogy mi a lélek társadalomban, akkor átlépünk a társadalom lélektanából (a szociálpszichológiából) a lélek társadalomtanába (a pszichoszociológiába). Itt jelenik meg előttünk a lelkek érintkezésének, az interpszichikumnak a tüneménye. Ez most már nem az egyéni lélek specifikus társélménye, hanem a kívülről szemlélő tudomány problémája. A novum pedig, ami az intrapszichikumból az interpszichikumba való átlépéskor eléink mered, nem más mint a lélektársadalom, a pszichoszociológikum.

A pszichoszociológikum legismertebb példái a pánik, a háborus pszichózis, a közvélemény vagy a piac idegessége vagy higgadtsága, a flegmatikus, a lobbanékony, az álmodozó, a gyűlölködő, a harcias stb. faji, nemzeti vagy csoportjellem. Ez az esetkör az „összlélek” hült helye. Egyaránt fontos hangsúlyozni, hogy 1. nem a felsorolt jelenségek individuálpszichológiai tényezői vagy letükröződése a téma, 2. hogy az egyéni lelkifolyamatokon túlmenő, bár azokból összetevődő novumról van szó, 3. hogy ez a novum nem lélek.

A kérdéses novumot talán úgy helyezhetjük a legélesebb megvilágításba, ha azt mondjuk, hogy a társak lelki reakciói-

¹³ Ginsberg, i. m. 31–32.

nak csoportosulásáról van szó. Az élénk és a tompa, az energikus és az erélytelen, az aktív és a passzív, a finomérzésű és az érzéketlen, a számító és az álmodozó, az ingerlékeny és a lomha, az izgulékony és a nyugodt lelki típusok *csoportjait* lehet találni a társadalomban. A tömegszenvedély és a tömegcsüggedés példáin meg lehet figyelni, miként *gyűrűzik* az végig a társadalom különböző lelki csoportjain.

A zsufolásig megtelt fürdőhely fokozatos kiürülése az időváltozás miatt ilyen, a lélekcsoporthozon végiggyűrűző tünet. Az első csoport már akkor elmarad, amikor megszűnt a legforróbb kánikula és a nagy többség még vígan élvezi a fürdőzés örömeit. Egy másik csoportnak pár Celsius fok hőcsökkenés elég az elmaradásra. Amint a hőmérő 25° C alá száll, a strandfürdő személyzete tudja, hogy az aranynapoknak vége. 20° C alatt a legszebb napsütésben is csak a komolyan sportoló kisebbség fürdik. Végre a nap és a meleg eltűntével a józan közönség egészen elmarad, és csak a különcök tartanak ki, akik nagy feltűnést keltve még Szilveszterkor is fürdenek a jég között.

Ilyen gyűrűkben alakul ki a lelki reakciók érintkezése és közössége. Egészen másképpen és más feltételek között harcolnak, rémülnek vagy tartanak ki, dolgoznak, örülnek vagy szórakoznak a különböző lélekcsoporthoz. Hogy milyen csoportok vannak és mily számosak, hogy a csoportok száma és tagjaik száma mennyi, hogy mily arányban oszlanak el a társadalomban: mindez nem pszichikum, hanem szociológikum. Mindebben semmi misztikus vagy rejtélyes nincs, összlélekről szó sincs, és mégis nyilvánvalóan ettől függ a társadalom lelki arcképe. De ezt a hétköznapi csodát úgy is fel lehet fogni, hogy abban a szürke s oly természetesnek látszó statisztikai számadatban, abban a valamiben, ami a közösség, csakugyan van valami titokzatos, ezt a titkot azonban világosan csakis azok láthatják, akik olcsó hasonlatokkal és szóvirágokkal nem glorifikálják, és nem csinálnak belőle mitológiát.

A csoportlélek helyébe a lélekcsoporthoz behelyettesítve, kulcsot nyerünk a faji, helyi, nemzeti stb. jellemvonások magyarázatához. A csoportjelleg egyszerűen jellegcsoporthoz, bizonyos pszichikai jelleg árnyalatainak a társadalomban csopor-

tonként való eloszlása. Annyit jelent, hogy bizonyos lelki típus valamely társadalomban aránylag erősen van képviselve.

Így pl. a magyar lovagiasság, virtus vagy vendégszeretet vagy azt jelentik, hogy a magyarok a többi népeknél lovagiasabb, virtuskodóbb vagy vendégszeretőbb emberek csoportja, vagy pedig azt, hogy a magyarok között, más népekhez viszonyítva, a különösen lovagias, virtuskodó vagy vendégszerető embereknek aránylag sokkal nagyobb csoportjait találhatjuk. Ugyanilyen kétféle módon magyarázható természetesen a német alaposság, a francia szellemesség, az angol kiegyensúlyozottság és ezerféle más ú. n. nemzeti jelleg, amelyek kritikájánál azonban a legnagyobb óvatosság indokolt.

Másrészt tagadhatatlan, hogy helyi és fajtabeli típusok és jellegek vannak, bármily nehéz is azokat pontosan meghatározni. Ép az teszi a jelleget kétségtelenné, de egyuttal oly nehezen megfoghatóvá, hogy ugyanaz a jelleg gazdag elárnyalódásokban csoportonként fordul elő a társadalomban.

A pszichoszociológia feladata annak kutatása, hogy ezeknek a lélekcsoportoknak a változása mily feltételektől függ, hogyan irányítható és mily célokat tár fel a társadalmi helyesség ranglétráján. Kérdés, mennyi a része a lélekcsoportok alakulásában az átöröklésnek és mennyi a környezethatásnak. Kérdés, hogy a különböző típusú lélekcsoportok arányainak változása mily funkcionális összefüggésben áll a társadalom fejlődésével. Csak ha már tudjuk, hogy a lélekcsoportok változása mily tényezők funkciója, és magának ennek a pszichoszociális változásnak mi a társadalmi funkciója, csak akkor láthatjuk világosan a pszichopolitika eszközeit és céljait. Az összlélek hűlt helyén tehát szürke statisztikai számadatot találunk csupán, valamely lelki alkat előfordulásai arányát egy adott társadalomban. Ez az adat azonban époly fontos, époly döntő tényező, mint a legendás összlélek.

A pszichoszociális politika annyira elhanyagolt terület, hogy Platonig kell visszamennünk, aki arról a királyi szövetsetről beszélt, amellyel az államférfi a különböző jellemek szálaiból szövi össze az eszményi közösség aranyszövedékét. Ma bátortalan kísérletek vannak a bűnözésre hajlamos lelki típus, a szellemileg csökkentértékűek csoportjainak *apasztására*, de *pozitív* beavatkozás a lélekcsoportok alakulásának a be-

folyásolására, azaz a mesterséges *pszichoszociális kiválasztás* irányában csak igen közvetett formában tapasztalható.

Mindazonáltal, ha nem is mesterségesen és tervszerűen, de mégis szüntelenül folyik a pszichoszociális kiválasztás, a lélekcsoportok alakulásának a változása és a környezethez való alkalmazkodása. Ilyen kiválasztó hatást gyakorolnak pl. a *valások*, egyrészt általában a *hívő* és a *papi* lelki típus terjesztésével, másrészt az egyes hitfelekezetek különleges lélektípusainak a kialakításával (orthodox és eretnek). Pszichoszociális kiválasztást gyakorol a társadalomnak túlnyomóan *katonai*, *ipari*, vagy *kulturális* színezete is. A *bátor*, a *szorgalmas*, az *értelmes* emberek csoportjainak a favorizálása, nagyobb „becsülete“ természetesen erős kiválasztó tényező, amely nem utolsó sorban a nemi kiválasztáson (párválasztáson) keresztül is érvényesül. A pszichoszociális kiválasztás tanulságos példái egyrészt az *üldözött* csoportok markáns lelki típusainak a kialakulása, másrészt a *kiváltságos* csoportok egyikénél-másikánál fellépő degenerált lelki típusok. Pszichoszociális kiválasztást gyakorol természetesen a *háború*, a *forradalom* és a *konszolidáció* is. A *sport* is erős pszichoszociális kiválasztó tényező: a századvég dekadens aranyifjúsága egészen más lélekcsoportot favorizált, mint a józan, kiegyensúlyozott, fegyelmezett, esélyeket kalkuláló és szívósan kihasználó sportfiatalság. Bizonyosfokú pszichoszociális kiválasztást a mai uniformizált nevelés is végez, amikor azt a lelki típust favorizálja, amely a lelki degeneráció vagy a bűnözési hajlam kirívó tüneteitől mentes. Végül a legerősebb pszichoszociális kiválasztó tényező ma a közvetlen hozzátartozók, barátok és *társak környezethatása*, akiknek példája a fenotípuson keresztül leginkább hat a lélekcsoportok kialakulására. A genotípuson keresztül pedig a *párválasztás* a legerősebb pszichoszociális kiválasztó tényező.

Megjegyzendő, hogy bizonyos értelemben a pszichoszociális kiválasztás hiánya maga is kiválasztó tényező. A lélekcsoportok alakulásának mai tervszerűtlensége maga is olyan környezet, amely specifikus lelki alkalmazkodást követel. Valószínű, hogy számos lélekcsoport — a kameleonszerű alkalmazkodás csoportjai — ép a pszichoszociális kiválasztás kaotikus állapotának köszönheti a kialakulását.

A tervszerű pszichoszociális kiválasztás programját egyes utópiákban találjuk meg. Wells utópiája pl. a tompa és az aljas lelki típus rovására a teremtmény és a szervező lelki típust tervszerűen favorizálja. Azt ellenben ma is látjuk, hogy a csökkentértékű, inferioris lélekcsoportokat favorizáló *protekció* pszichoszociális *kontraszelekció*t végez és ezért helytelen. Mindenki a maga helyén tehet valami keveset ellene és, ami még fontosabb, lendíthet valamit az igazi tehetség és képesség, a magasabb lelki típusok propagálásán. Az igazi tehetségnek minden győzelme egyúttal a pszichoszociális kiválasztásnak, s vele a közösségnek is, egy-egy igazi győzelme, amelynek messzeágazó üdvös, acélozó kihatásai vannak az egész társadalom fejlődésére. Nincs bizonyosabb és egyúttal tipikusabb szociológiai törvényszerűség, mint az a tétel, hogy protekcióstól, tehát helytelenül kiválasztottaktól, a társadalom haladását, tehát helyes fejlődést, remélni nem lehet.

A tervszerű pszichoszociális kiválasztás programja az egyes *lélekcsoportok kívánatos arányának a megállapítása* lenne. Vajjon milyen legyen az aránya a túlnyomóan értelmes, az inkább tettekre, s az inkább érzelmes lelkek csoportjának valamely közösségben? Hogyan oszlanak meg az absztrahálóképesség, a hibátlan érzékelés, az éles konkrét megfigyelőképesség csoportjai? A teremtmény, de sokszor szertelen, sőt pszichopatha lelkek csoportja milyen arányban álljon az igénytelen robotolólelkek csoportjához? A kötekedő bátraké a békés nyárpolgárokéhoz? A gyakorlatiatlan intellektüeleké a bornírt praktikusokéhoz?

Ezekre a kérdésekre és a pozitív pszichoszociális kiválasztás egész kérdéskomplexumára csakis a *kísérlet* adhatja meg a feleletet. Az egyéni szabadság nagy elvének sérelme nélkül is, pusztán a jutalmazás és kedvezés eszközeinek az igénybevételeével, lehetne megfelelő tudományos irányítás mellett ilyen kísérleteket folytatni. A társadalompolitikai kutatóintézeteknek ezen a téren óriási munkalehetőségei és távlatai vannak. Különösen alkalmas kísérleti területként kínákoznak azok a mesterséges közösségek, amelyeket pl. a telepítés vagy az iskola hoz össze. A társadalom és a szociológia fejlődése előbb-utóbb a pszichoszociális politikának ezt az életbevágóan fontos területét is el fogja hódítani az utópiától.

7. A társadalom értékelemei

A társadalom tényelemeit csak mint egymással érintkező spontán magatartások tényállásait tudjuk a természetből kiemelni. A társadalom értékelemeit hasonlóképen csakis mint az egymást érintő spontán magatartások különös értékmérőit választhatjuk ki az értékek birodalmából. A társélmény tulajdonképpen egy ténybeli és egy értékbeli feltételezésnek az intuitív egysége, mert az utólagos reflexív elemzés segítségével szétbontható a *másik alany ténybeli meglétének* a feltevésére egyfelől és a *másik alanyt érintő magatartásunk különleges értékmérőjének* a feltevésére másfelől. A társélményben rejülő ez a kétféle feltételezés az alany élményeinek és pedig úgy tény-, mint értékélményeinek, kétségkívül a legmélyebbreható komplikációja.

A társélmény eredeti frissességének elvesztése után a másik alany létének feltételezésében rejülő logikai vakmerőséget s a belőle eredő súlyos élménybeli komplikációt többé nem érezzük. Ellenben mindvégig irritál bennünket az a kénytelen-ség, hogy a társas magatartások értékelésénél más értékmérőt kell alkalmaznunk, mint egyébként. Értékelésünknek ezen a valószínűs „botrányán“ keresztül látjuk meg azután ismét a társ létének feltételezésében rejülő tapasztalásbeli vakmerőségünket és azzal az egész társélménnyel a tulajdonképeni, már elfelejtett merészségét és izgalmasságát is.

Hogy miben áll a kérdéses értékelésbeli komplikáció, azt könnyen megérthetjük. Mihelyt *több alanyt* egyáltalában elismerünk — és ez az elismerés a társélmény lényege, — és többé nem tekintünk magunkon kívül minden egyebet céljaink pusztá eszközeinek, ezzel már elismertük azt is, hogy mások szükségletei és szabadsága korlátokat szab a saját szabadságunk elé. *Több erkölcsi alanyt elismerni annyi, mint az erkölcsi mértéknek egyenlő, azonos alkalmazását követelni valamennyire.* Ez pedig nem más mint az igazságosság. Az erkölcs egyenlő alkalmazása most már főképp azzal a komplikációval jár, hogy, míg a *magános* helyesség kérdéseiben szabad meggyőződésünket korlátlanul követhetjük, addig a *társadalmi* helyesség terén tiszteletben kell tartanunk mások szabad meggyőződését akkor is, ha az a mienkkel ellenkezik, mert hiszen az egyik alany

szabad meggyőződése, érdeke vagy szükséglete a másikéval erkölcsileg egyenértékű.

A társadalmi helyesség így óriási *kalkulussá* válik, amelyben az összes érdekelték szükségleteit és szabadságát figyelembevéve, és teljesen szabad állásfoglalásunkat azok szerint *módosítva*, számítjuk ki, hogy erkölcsileg mi helyes. Az igazságosság tehát a társadalmi helyességnek a különleges formulája. A társadalmi helyesség ilyenformán az erkölcsi helyességnek a komplikációja az egymást érintő magatartások *alanyainak sokaságán* való letükröződésében.

A társadalmi helyességnek ez a különös természete független attól, hogy mily erkölcsi mértéket fogadunk el. Erkölcsi értékelésen általában a „mit kell tennem?” kérdésre felelő értékelést értjük. Az erkölcsi értékelésnek két ellentétes alapiránya már most az öröm, a társadalmi boldogság, vagy legtagabban a lét jóságát hirdető *naturalista* felfogás, és a léttől való emancipációnak, az örömtől, boldogságtól, mindenféle külső tapasztalati és tartalmi mozzanattól való függetlenségnek és tisztaságnak, a tiszta kötelesség szabadságának a kizárólagos helyességét hirdető *kriticista* etika.

Amily nehéz a választás e két alapvető etikai felfogás között, éppoly nehéz állást foglalni a naturalizmuson belül az *egoizmus* és az *altruizmus*, az *individuális hedonizmus* és a *szociális eudaimonizmus (utilitarizmus)* perében is.

Valószínű, hogy az erkölcsi elveknek ezt az ellentétét nem is lehet valamelyiküknek az egyoldalú győzelmével eldönteni. Úgy látszik, hogy az öröm, a rokonszenv és a tiszta kötelesség az erkölcsnek önálló forrásai. Ezzel az erkölcsi *pluralizmus* nyer igazolást. Az erkölcsi értékelés akkor a legbiztosabb, amikor *mindhárom elvből igazolni* lehet valamely magatartást. A művész pl. saját örömét, mások élvezetét és a tiszta kötelesség szabadságát egy és ugyanazon magatartásával szolgálhatja. Más esetekben szerencsés kiegyenlítő elvül szolgálhat az, hogy annak az elvnek a szavát kövessük, amelynek a szava *világosabb*.

8. Közösségszociológia

A társadalom tényelemei és értékelemei bizonyos nagyfokú állandóságot és általánosságot felmutató *szabályosságokká*, társadalmi objektivációkká vagy közösségekké kapcsolódnak össze. A társadalmi gazdálkodásnak, harcnak, hatalomnak, műveltségnek és eljárásnak egyaránt felsorolhatnók a különleges társadalmi tényelemeit és értékelemeit.

A közösségeket úgy kell felfognunk, mint a szemlélő eredeti társélményének olyan differenciálódását, amely tömeges és különleges társélményeknek a nagyfokú szabályosságát, visszatérő általánosságát és állandóságát, tény- és értékélményeink kapcsolatának tipikus ismétlődését jelenti. Ennek a társadalmi szabályosságnak a keretében találkozhatunk társadalmi törvényszerűségekkel.

A társadalmi fejlődés törvényszerűségeit úgy figyelhetjük meg, hogy előbb pontosan körülírt *fejlődési típusokat* különböztetünk meg, azután pedig egy és ugyanazon típusban különböző közösségek fejlődésének a párhuzamosságát vizsgáljuk.

Hobhouse nyomán¹⁴ megkülönböztethetjük pl. a tényelemek fejlődésénél a *növekedés* és a *hatásosság* reális, az értékelemek fejlődésénél pedig a *szabadság* és a *kölcsönösség* ideális típusait.

A növekedés a tényelemek felhalmozódása. Példái a népesség, a forgalom emelkedése, az ügyek (pl. perek) számának a felszaporodása stb. A hatásosság a tetszés szerinti célra való alkalmasság fokozódása és fejlődési energiáknak ennek köszönhető felszabadulása, különösen a kiegészítő funkciómegoszlás (a szervezet) révén. A hatásosság példái az üzemi racionalizálás, a munkamegosztás, a felesleges funkciók kiküszöbölése, az összeműködés tervszerűségének a fokozása, stb. A szabadság a külső feltételektől való függetlenség fokozódása. Legszembetűnőbb példái a klasszikus szabadságjogok: a gondolat, a vallás, a sajtó szabadsága. A kölcsönösség végül abban áll, hogy a társadalmi magatartások egymás akadályaiból mindinkább egymás előmozdítói lesznek. A kölcsönösség

¹⁴ Hobhouse, Social Development, 1924, 84.

legjobb példái a kulturális funkciókiegészítés esetei (művész és közönség, mester és tanítvány, az eszmecsere, a vita és a verseny).

A hatásosság a növekedésnek, a kölcsönösség pedig a szabadságnak csupán különös, minősített esete. A hatásosság a hatványozott növekedőképesség fejlődési típusa; a kölcsönösség pedig a szabadságnak a társadalmi optimuma.

Ugyanazon közösségnek ugyanazon típusokban, valamint különböző közösségeknek ugyanazon típusban való fejlődése között a *csökkenő teljesítmény törvényszerűsége* állapítható meg. Ez annyit jelent, hogy pl. a gazdaság *növekedése* annak *hatásosságát* előmozdítja ugyan, de nem egyenes, hanem csökkenő arányban, s ily arányban mozditja elő pl. az eljárás *növekedését* is.

Ez a törvényszerűség könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a társadalom egyes *közösségeinek* a fejlődése és egyes *irányokban* való fejlődése az egész társadalomnak a fejlődését is involválja, mert hiszen a különböző közösségek és fejlődéstípusok között nincsen kizáró ellentét, hanem ellenkezőleg bizonyos fokú konszenzus és párhuzamosság van. Az is bizonyos azonban, hogy a közösségek és fejlődési irányok bizonyos ponton túl egymás rovására mehetnek, túltenghetnek. Ezek a társadalmi túlfejlődés esetei, amelyek mintegy az ellenpróbái a csökkenő teljesítmény törvényszerűségének. A *túlnövekedésnek* pl. egyik közismert példája a *bürokrácia*. Nem kell bővebben bizonyítani, hogy a *jogi szervezetnek* ez a túltengése mennyire képes akadályozni az *egész társadalom* fejlődését egyrészt és magának a *jognak* a hatásosságát, szabadságát és kölcsönösségét másrészt.

A csökkenő teljesítmény törvényszerűsége alól kivétel a különböző közösségek *kölcsönössége*. Az egyik közösség kölcsönössége a másikat csak előmozdíthatja, de sohasem akadályozhatja.

A társadalom fejlődéséről azt a képet nyerjük tehát, hogy ez a fejlődés lényegében az egymás feltételeit érintő magatartások tényelemeinek és értékelemeinek a felhalmozódásában áll. A fejlődés vonala csak akkor maradhat töretlenül előrehaladó, ha a tényelemek és az értékek felhalmozódása között bizonyos párhuzam van. Ha a tényleges magatartások nö-

vekedése nem képes azoknak a szabadságát is előmozdítani, vagy ha megfordítva, a szabadság fejlődése szétbontja a társadalmi érintkezést, akkor a társadalom fejlődése elakad, megáll, irányt változtat. A növekedés csak hatásossággá fokozva, a szabadság pedig csak kölcsönösséggé szilárdulva képesek a tényelemek és értékelemek olyan halmozódását előidézni, amely a társadalom haladását biztosíthatja.

A társadalmi *haladásnak* van tehát egy igen határozottan felismerhető skémája. Ez abban áll, hogy technikai, biológiai és pszichológiai tények felhalmozódása a szükségletkielégítés kölcsönösségének és a viszonylagos szabadságnak a gyarapodásával kombinálódik. A haladás „egyensúlya” annyit jelent, hogy a tényelemek halmozódásával egyidejűleg látjuk az értékelemeket is felhalmozódni. A haladás egyensúlya arra is kiterjed, hogy a társadalom csak mint közösség, és közösségei csak arányosan, nem pedig egymásnak a rovására, képesek zavartalanul fejlődni.

A haladás a fejlődésnek természetesen csupán az optimális esete. Csupán a zavartalan, töretlen vonalban előrehaladó fejlődés skémája. Arról, hogy csakugyan *haladás* a fejlődés, csakis az biztosíthat, ha a tényelemek és értékelemek párhuzamos felhalmozódását látjuk. Minden más esetben csak egyoldalú fejlődésről vagy visszafejlődésről lehet szó, amelyeknek a vonala előbb-utóbb megtörik.

9. A társadalom fogalma

Ha a társadalom fogalmát teljesen át akarjuk világítani, akkor célszerű azt a legegyszerűbb elemeire szétbontani. Ezek a legegyszerűbb elemek pedig a magatartások érintkezésének a *ténybeli esélyei* és *értékbeli* (nem okozatos) *szüükségességei*, azaz *bekövetkezhetsége* és *bekövetkezendősége*. Az így tisztán szétválasztott társadalmi *elemi helyzetek* azonban mindig csak az érintkező magatartások *bekövetkezésével* kapcsolódnak össze. Minden társadalmi magatartás bekövetkezése ugyanis egyrészt valamely társadalmi esélynek az aktualizálása, másrészt valamely társadalmi szükségességnek (helyességnek) a teljesülése. Minden aktuális társadalmi magatartást olyan *esetként* kell felfognunk, amelyről a társadalmi esé-

lyek és szükségességek fennállását és összekapcsolódását le lehet olvasni. Ebben, hogy a társadalmat, mint esélyt és szükségességet konkrét esetekről le lehet olvasni, áll a társadalom *pozitivitása*.

Az egymással érintkező magatartások tág körén belül találjuk a közösségeket, azaz a társadalmi magatartások szabályosságát. A közösségekkel most behatóbban nem foglalkozunk, mert ezek a társadalomnak már nem az elemei, hanem a tulajdonképeni képletei. Megjegyezzük azonban, hogy a közösség áttetsző és igen rugalmas fogalom, amellyel a társadalom szabályosságait a legkülönbözőbb *tekintetekből*, egymáson keresztül-kasul hatoló síkokon képesek vagyunk izolálni és átvilágítani. Nyilvánvaló pl., hogy a gazdaság, harc, hatalom, műveltség és eljárás csupán öt fontos tekintete (aspektusa) a társadalom közösségekre tagozódásának. Más tekintetei: a parasztság, polgárság, munkásság osztályai; a kereskedők, iparosok, orvosok stb. hivatásrendjei; a nemi, a szerelmi, a családi élet objektívációi; a prostitúció, az alkoholizmus, a szórakozás közösségei stb.

A közösségeknek ebben a pazar gazdagságában, amely az egész társadalomnak plurális tagozódását, azaz önálló csoportok sokaságára oszlását szemlélteti, eddig csak a közösségek különbözőségét, különböző fajtáit említettük. Pedig ugyanazon fajtájú közösségen belül is a szűkebb és tágabb, a virágzó és szunnyadó, a nyilvános és titkos közösségeknek egész sorát lehet még megkülönböztetni. A család, a nemzetség, a törzs mind tágabb *vérközösségek*; az egyházközség, egyházmegye, világegyház mind tágabb *hitközösségek*; mester és tanítvány, iskola és irány mind tágabb *kulturális közösségek*.

A virágzó közösség gyakran tovább hordozza magával a szunnyadó vagy lappangó közösségeit, amelynek az esetei elapadtak, pozitivitása elhalványodott, de amely mégis úgy pislákol a virágzó közösség leple alatt, mint hamu alatt a parázs. Ilyen a kereszténység leple alatt megbúvó pogányság és babona; a modern hitelgazdálkodás takarója alatt továbbtengető primitív csere; a köztársaságban szunnyadó monarchizmus vagy a monarchiában álmodozó republikánizmus. A közösségnek minden változása végelemzésben a virágzó közösség

bizonyos elemeinek az elapadása és az addig szunnyadó közösség elemeinek a felduzzadása.

A lappangó és a titkos közösség között az a különbség, hogy az előbbinek az esetei leapadtak, utóbbi ellenben lehet virágzó; viszont az előbbi lehet nyilvános, az utóbbi ellenben, amíg csakugyan titkos, nem tényállása más közösségnek. Természetes azonban, hogy amint a lappangó közösség lehet nyilvános vagy titkos, épúgy a titkos közösség is lehet lappangó épúgy, mint virágzó.

Csak ha a különböző közösségfajoknak, azután a szűkebb és tágabb, virágzó és lappangó, nyilvános és titkos közösségeknek ezreit, amelyek mégis valamennyien a társadalmi esélyek és szükségességek egyszerű elemeiből épülnek fel, mind áttekintjük, csak akkor nyerünk képet a társadalom bonyolultságáról. A mai szociológia a társadalom teljes képét csak a naprendszer vagy az atom szerkezetéhez hasonlíthatja. Amint minden időben volt valami párhuzamosság a természet és a társadalom elmélete között, úgy meglehet, hogy mai társadalomszemléletünk bonyolultságát is azok a távlatok határozzák meg, amelyeket a legújabb természettudomány nyitott meg a végtelen kicsi és a végtelen nagy világa felé.

A társadalmat is úgy látjuk, mint a legegyszerűbb elemekből felépülő végtelenül sokszerű és bonyolult világot, amelynek tekintetei ezerfélék, de változásai mégis néhány egyszerű skémában mozognak. Érintkező magatartások tényelemei és értékelemei felhalmozódnak: ebbe az egyszerű skémába belefér a társadalom változása épúgy, mint a helyessége. Ha a felhalmozódás arányos, akkor a fejlődés haladás, ha nem, akkor vonala idővel megtörik. Ezen a skémán keresztül most már világosan láthatjuk a társadalom lényegét. *A társadalom különböző emberek oly magatartásainak* — pontosabban e magatartások ténybeli esélyeinek és értékbeli szükségességeinek, azaz bekövetkezhetőségének, bekövetkezendőségének és bekövetkezésének — *az összessége, amelyek* (vagy amelyeknek csoportjai) *egymás feltételeit érintik, hozzáértve ezekhez a magatartásokhoz az általuk irányított természeti környezetet.*
